

חנה יבלונקה

הישראלים, השואה והעולם – סוף עידן?

עמוס גולדברג, **וזכרת: חמש קריאות ביקורתיות בזיכרון השואה**. תל אביב: רסלינג, 2024, 285 עמודים.

מוס גולדברג הוא מבחירי ההיסטוריונים בתחום חקר השואה וחוקתמה. גולדברג עתיר ידע, בהיר מחשבה, קורא תיגר על שגרות חשיבה. ספרו **וזכרת: חמש קריאות ביקורתיות בזיכרון השואה** בהחלט מצדיק את תיאורו זה. כתיבתו של הספר הסתיימה לפני טבח שבעה באוקטובר 2023. הספר ראה אור בנוסחו המקורי חודשים ספורים לאחר הטבח, עובדה שתהדהד במסקנת הסיכום של חיבור זה.

נקודת המוצא של הספר מצויה בקביעה שלפיה מאז שנות ה-70 של המאה ה-20 נעשה זיכרון השואה בהדרגה למרכיב מרכזי בשיח הישראלי ובזהות הישראלית. גם בעולם המערבי, ובייחוד באירופה, הייתה השואה לאירוע בעל מעמד סמלי מיוחד, כמעט מקודש, בכל הנוגע לסבל ולרוע, שנשואיו היו יהודי אירופה. מתוקף מעמד זה הפכו השואה ולקחיה השונים, עתים סותרים, למרכזם של ויכוחים פוליטיים, מוסריים, תרבותיים והיסטוריים, סוערים במיוחד, שהעניקו למדינת ישראל מקום בטוח בצמרת ההיררכיה של הסבל, והותירו את האסון הפלסטיני – הנקבה – תמיד בצל, ומושתק.

הספר עוסק בחמישה מקרי בוחן שדרכם אומד גולדברג את חותמה של השואה בשיח הישראלי – היהודי והעולמי. החמישה הם: האנטישמיות הבתר-מלחמתית, מוזיאון יד ושם, הוויכוח סביב עדות הקורבנות, זיכרון הניצולים ומושג הגֵטו. לכולם יש נרטיב ישראלי-יהודי ספציפי, ולצידו, לא פחות חשוב, גם מתקיימים מופעים בעלי מנעד אוניברסלי. בחלק ניכר מאוד מהספר מסופרים אלו ואלו בתוך ההקשר של הסכסוך הישראלי-ערבי במאה השנים האחרונות, בזיקה לביקורת הציונות ומדינת ישראל.

הפרק הפותח, העוסק באנטישמיות, שם במרכזו שני נרטיבים סותרים בסוגיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני. האחד – לפיו בעולם של צמיחת הלאומיות המודרנית הפך קיומם של היהודים כפזורה לכמעט בלתי-אפשרי. לשיא הגיעו הדברים בשואה, שבה נרצחו כשישה מיליון יהודים. הפתרון הברור לאנטישמיות ולשואה היה אפוא מדינת לאום יהודית. האחר – הפלסטיני, מוצג בהקשרו של השיח האנטי-קולוניאלי והפוסט-קולוניאלי, החווה את הציונות כמקרה נוסף של קולוניאליזם מבית היוצר של האימפריאליזם המערבי. בתפיסה זו נחשבת הצהרת בלפור כמסמך אימפריאליסטי נפשע, ואירועי הנֶכְבָּה הם טיהור אתני. יתר על כן, מדינת ישראל שקמה אחרי 1948 מחזיקה משטר אתנוקרטי המבחין בין האזרחות הישראלית ובין הלאום היהודי, שהוא חברת הרוב מבוססת הדת. לאום זה אינו מאפשר למי שאינם בני הדת היהודית השתייכות אליו. אלו שתי תפיסות כה מנוגדות, שהן מעוררות פסימיות תהומית אשר לאפשרות של הסדר כלשהו שיביא בכנפיו שקט לעמי האזור המיוסרים.

השואה והאנטישמיות הן מליבות המאבק האידיאולוגי בין הישראלים לפלסטינים. עבור הישראלים-יהודים זוהי ההצדקה המוסרית המרכזית לקיום המדינה, ועבור הפלסטינים זהו המכשול שמונע תשומת לב של דעת הקהל העולמית לסבלם המתמשך. לשיאם הגיעו הדברים בסיפורן של שתי ועידות שהתקיימו בֶּדְרֵבֶן, דרום אפריקה, ב-2001. ועידת האו"ם נגד גזענות ופורום עמותות זכויות האדם, ושתיהן קיבלו את הגרסה הפלסטינית הפוסט-קולוניאלית. דומה היה שעוד רגע קט יוכרע נרטיב השואה והאנטישמיות. לא פלא אפוא שהיהודים והישראלים בדרבן חוו את הוועידה כמופע אנטישמי חדש, שבו מעורב גם השמאל הרדיקלי.

אלא ששלושה ימים אחר כך התרחשו פיגועי 11 בספטמבר, ארגון דעאש הפציע עם מופעי זוועה, וגלי הגירה גדולים של מוסלמים התדפקו על שערי אירופה והולידו בקרב עמיה חרדה גדולה, שאחריתה עלייה בולטת בפנייה ימינה במדינות היבשת ובמערב כולו, וזו נשאה בכנפיה את היחלשותו של הנרטיב הפוסט-קולוניאלי.

שנת מפנה נוספת בחיזוקו של הקייס (case) הישראלי-יהודי הייתה 2005. בשנה זו נחנך מוזיאון יד ושם החדש, עברה באו"ם ההחלטה לכונן את ה-1945.27.1 כיום השואה הבין-לאומי, ובאותה שנה, לאור עלייה במספר התקריות האנטישמיות, הוחלט לנסח הגדרה חדשה לאנטישמיות, כדי שיהיה קל לזהותה ולנטרה. ההגדרה המקורית מ-2005 עברה בינתיים שינויים, אבל לאורך הזמן לא חל שינוי בעובדה שהיא כוללת סעיפים רבים המתייחסים לאנטישמיות הקשורה בישראל. גולדברג מציין ששבעה מאחד עשר סעיפיה דנים בישראל. ההגדרה קיבלה תוקף מחוזק ב-2016, עת אומצה על-ידי איר"א (הברית הבין-לאומית לזיכרון השואה), שבה חברות 35 מדינות, רובן אירופיות. לכולן נודעה השפעה על האיחוד האירופי, שהפך את השואה "למיתוס מכונן לערכיו הדמוקרטיים והליברלים המשותפים". השפעתה של ההגדרה, גם אם עוררה ויכוחים מרים, ואף שבין המתנגדים לה היו גם יהודים רבים, הייתה עצומה. היא החלישה מאוד את ארגון ה-BDS, והפכה לכלי יעיל בדרך לניצחון נרטיב השואה, שקיבל לגיטימציה עמוקה בשיח הציבורי המערבי. בד בבד עברו הנרטיב הפלסטיני ותביעותיו לצדק דה-לגיטימציה רחבה.

הפרק השני עוסק במוזיאון יד ושם, בייחוד בגרסתו החדשה מ-2005. בפרק נשמר היטב הרצף לפרק הראשון דרך חוט השני, שעיקרו התפקיד הפוליטי הדומיננטי שממלא זיכרון השואה במקרה הישראלי, שהמוזיאון מייצגו. בלשונו של גולדברג: "העלילה המוצגת היא סיפור פשוט ביותר, גם אם מלודרמטי לעילא... גרמנים אנטישמיים שרוצחים יהודים, שלמרות כל הסבל והדיכוי שומרים על צלם אנוש... לכל הרוע הזה יש רק סיבה אחת – אנטישמיות לשמה" (עמ' 129). במרכז הסיפור עומד סיפורם של הקורבנות (העדים), שאף הוא מוכפף לנרטיב ההיסטורי הכולל והקשיח. המוזיאון הדייר לחלוטין את מורכבות החיים היהודיים בנסיבות השואה, ובייחוד כל אזכור להיבטים לא מחמיאים בחברה היהודית: היעדר סולידריות, מלשנות, מאבקים אידיאולוגיים, מנהיגות יהודית ומשטרה יהודית שהתאכזרה לא אחת לעמה. המוזיאון גם נמנע מלספק הקשר כלשהו, גרמני או גלובלי, להתפתחות התהליך הרצחני, מימי הגזירות והחקיקה האנטי-יהודית ועד ליישומו המזוויע של "הפתרון הסופי". במוזיאון אין שום אזכור למקרים אחרים של רצח עם, "אין גזענות, אין היסטוריה קולוניאלית, אין פושעים, אין עומדים מנגד." "הקורבנות היהודיים הם גיבורי היחידים של הנרטיב הקטסטרופלי" (עמ' 125). "הקורבן הוא הגיבור החדש" (עמ' 132), הוא מייצג את העמדה החברתית המוסרית הלגיטימית היחידה. פחות חשובה ההבנה ההיסטורית. חשוב ממנה הריגוש העוצמתי. הרווח המופק הוא ברור. ההזדהות והאמפתיה עם קבוצת קורבנות עבר מאפשרת הימנעות ממחשבה על קורבנות ההווה, ובכללם אלו שהם קורבנותיה של מדינת ישראל – הפלסטינים.

בסיכום פרק זה כותב גולדברג כי "התצוגה... מדירה כל צורה של אחרות מהנרטיב ההיסטורי של המוזיאון... כמעט שאין קורבנות שאינם יהודים. מה שמתקבל הוא דרמה מיתית שתחילתה באנטישמיות המתגלגלת לכדי קטסטרופה אדירה שלאחריה הגאולה בדמות הנוף הציוני..." (עמ' 148). ברור אפוא מדוע הפרק הבא עוסק בעד ובקולו של הקורבן.

חלק ניכר מההיסטוריוגרפיה של השואה התמקד בהתפתחות "הפתרון הסופי" תוך כדי התעלמות מהחוויה היהודית בשואה. על הרצף הקבוע של הספר מתמקד הפרק בהיסטוריונים יהודים שביקשו לתקן הטיה זו על-ידי העמדת היהודים במרכז, תוך כדי התמקדות בחומרים יהודיים. זוהי אסכולת ירושלים. לתפיסתו של גולדברג, היסטוריוגרפיה זו הסתפקה בקולות אישיים גרידא, תוך כדי התעלמות ממורכבות הטקסטים היהודיים, מקשרם התרבותי והחברתי בקהילות השונות, וגם מעוצמת האסון, או בלשונו – "ההיבטים הקיצוניים והאקססיביים של חוויית הקורבנות" (עמ' 186), שגלום בה ממד של קושי באמינות. בהיעדרם של אלו הוחמצה האפשרות למחקר השוואתי של חוויות קורבנות באירועי קיצון של סבל ורוע מחוץ לשואה. לתפיסתו של גולדברג, במידה רבה של צדק, מחקר השוואתי כזה הוא הציווי המוסרי והפוליטי האמיתי של זמננו.

בהמשך לסיפורו של העד, ושוב כחלק מההקשר הרחב שנע בין השואה לנפכה, עוסק הפרק החמישי כולו בניצול יחיד: בני וירצברג, ובסיפור חייו כפי שנפרש בספרו **מגיא ההריגה לשער הגיא** (1967). מרבית השורדים שבחרו להגר מאירופה העדיפו להגיע לארץ ישראל, מעט מאוחר יותר מדינת ישראל. מקומה של המדינה בשיקומם הנפשי והפיזי של הניצולים היה מכריע. בלשונו של זאב שטרנהל: "הקמת המדינה הייתה כמו בריאת העולם בשבילי...". כאן היו השורדים, בפעם הראשונה בחייהם, לחלק מחברת הרוב. אלא שסימביוזה זו הייתה כרוכה בתבוסתם האסונית של תושבי הארץ הערביים. גולדברג מבחין כאן בין "אלימות משמידנית", שהופעלה על קורבנות השואה, ל"אלימות גואלת", שהחזירה להם את כבודם "על חשבון אסונם של הערבים" (עמ' 225), ול"אלימות האובדנית", זו האורבת לפתחם של השורדים כאיום שאין לו סוף. חשיבותה של זו האחרונה נמצא בעובדה שהיא הוטמעה, לתפיסתו של גולדברג, בישראלים שהפכו, שלא בטובתם, לקולקטיב הלכוד, ללא מוצא, בין שלושת שלבי האלימות. מצב שבו לא נראה כל סיכוי ממשי לריפוי או להכרה הדדית יהודית-ערבית בחיים ובזכויות אלו של אלו.

הפרק האחרון, לטעמי המרשים מכולם, שם במרכזו את סוגיית השתיקה של הקורבן. גולדברג מבחין בין שתיקה שלאחר הטראומה, שבה הקורבן חסר את הכלים לספר את

סיפורו הנורא או שהמאזין הפוטנציאלי אינו מוכן להקשיב לו ובכך כופה עליו שתיקה, לשתיקת הפלסטינים, שהיא שתיקה אחרת. מגולמת בה השתקה היסטורית הקשורה לחוויה היהודית, שמדברת את שפת הקורבן בקול כה רם, עד שאין קול אחר שיכול להישמע לידו, ודאי לא של האויבים. בהקשרו של הספר: קולו של היהודי, קורבן השואה, בלע את קולם של הפלסטינים עד שאינו נשמע.

כותרת הספר היא הציווי "זוכרת". אני קראתי אותה כ"זוכרת בחמלה". רבים מאוד-מאוד משורדי השואה הסתייגו במוצהר ובכוונה מנקמה במובנה האלים. הם גם לא ראו באסונם פריווילגיה, אלא מחויבות! די בלהקשיב לנאומיהם ביום השואה או לקורא במנשר הניצולים (2002). שם, בארבעה עמודים הם מפרטים כיצד **"במסורת היהודית הזיכרון הוא ערך מכונן. ואולם, אין הזיכרון מבודד כערך עצמאי אלא נסמך לחובה המוסרית"**. אני רואה החמצה עצומה בכך שעניין זה לא הודגש כלל בספר. בייחוד בפרקים האחרונים שבהם יוחד לשורדים מקום מרכזי.

לסיכום, כל עמוד נוסף שקראתי בספר חיזק את תחושתי שיעקר חשיבותו של הספר היא בהיותו סיכום מרשים לתקופה שתמה, ככל הנראה באוקטובר 2023. גולדברג "עשה סדר" במאפייניה המרכזיים של הפרשנות הקיומית הישראלית והיהודית של השואה ובהתקבלותה בתרבות המערב. זאת בתקופה שבה השואה "עבדה" בבירור עבור המקרה הציוני-ישראלי.

כאמור, העבודה על הספר נשלמה סמוך לשבעה באוקטובר 2023. לרגע הצטערתי שהוצאתו של הספר לא עוכבה, כדי שאפשר יהיה להוסיף דיון בכל אותם חמשת הנושאים, בפריזמה של השנתיים האחרונות והמטלטלות, שבהן "נרצחו הכי הרבה יהודים ביום אחד, מאז השואה". בקריאה שנייה חזרתי בי. טוב מאוד שהספר יצא כפי שנכתב לפני שבעה באוקטובר. בכך הוא יהיה, ככל הנראה, לנקודת מוצא עבור חוקרי העתיד, שיבקשו לבחון כיצד הפכה הנפכה כהרף עין לזו הנשמעת בקול גדול ומשתיקה את השואה, שכבר אינה מסייעת עוד למקרה הציוני, אלא מופנית נגדו במופגן. מי יודע, אולי דווקא תיקון זה הוא הסיכוי לפיוס. תם ולא נשלם.

פרופ' חנה יבלונקה, המחלקה לתולדות עם ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
דוא"ל: yablonkahanna@gmail.com